

Микола Вербовий

ORCID 0000-0003-0366-4921

кандидат філологічних наук, доцент

Криворізький державний педагогічний університет

ІВАН ОГІЄНКО ПРО «НОВИЙ ЯТЬ» У ТЕКСТІ КРЕХІВСЬКОГО АПОСТОЛА

У статті проаналізовані іменники, подані І. Огієнком як приклади до фонетичного явища «нового ятя» в тексті Крехівського Апостола. Уважний розгляд особливостей складу іменників-ілюстрацій фонетичного явища, зіставлення цих номенів з назвами, що мають таку ж форму, але зафіксовані в тексті Крехівського Апостола зі збереженням старого голосного, залучення статистичних показників – все це дає підстави авторові статті свердити, що, найвірогідніше, справжнього «нового ятя» текст Крехівського Апостола не фіксує. Відповідно, номени-ілюстрації, використані І. Огієнком, передають лише графічне, а не фонетичне явище. Зроблений висновок змушує переглянути вже усталену думку Івана Огієнка про українську основу мови Крехівського Апостола.

Ключові слова: Крехівський Апостол, «новий ять», фонетична зміна, графічне явище, написання, українська мова, білоруська мова.

У монографії «Українська літературна мова XVI-го століття і Крехівський Апостол 1560 року» (Варшава, 1930 р.) Іван Огієнко доходить висновку, що мова Крехівського Апостола (КА) – «це північно-українська чи польська мова, точніше – західно-польська. Західно-польських (правобережних) рис в мові перекладчика КА так багато, що це дає змогу твердити, що перекладчик писав своєю рідною живою мовою. ...

Крім цього, в мові КА не бракує проте й деяких рис західної південно-української мови» [6, с.212-213].

У 2004 р. цю думку підтримав Д. Гринчишин: «мова пам'ятки – тогочасна жива нар. українська з рисами пн. і частково пд.-зх. наріч» [2, с.281], а 2010 р. повторив Ю. Осінчук [7, с.126], хоча раніше дослідник схарактеризував КА як пам'ятку в ґрунті речі білоруську, що містить тільки окремі українські риси [8, с.508, 646]. Зрозуміло, що питання про українську чи білоруську основу мови тексту КА ми можемо вважати вирішеним лише після ретельного аналізу та перевірки поданих І. Огієнком мовних особливостей пам'ятки.

Мета статті – з'ясувати, наскільки приклади, подані в монографії І. Огієнка, відображають фонетичне явище «новий ять», а вже на підставі цього аналізу опосередковано підтвердити чи спростувати думку про українську основу мови КА.

Серед опису фонетичних ознак мови КА нашу увагу привернув до себе підрозділ «**б. Історія ѣ**» [6, с.236-247], в якому І. Огієнко схильний пояснювати «поплутання *ѣ* з *е*» в розгляданому тексті не стільки білоруським, скільки або впливом північноукраїнських говірок, або графічним впливом південнослов'янських рукописів [6, с.238; пор. 7, с.127]. Через те що можливий і перший, і другий варіанти, то фонетичне явище «нового ятя», поза всякий сумнів, має вирішальне значення у розв'язанні питання про українську чи білоруську основу тексту пам'ятки, адже зміна старого голосного *е* в закритому мукладі на *і* є характерною рисою саме української мови.

Далі автор коротко згадує про «З. ... і, що повстало з давнього е в закритім складі, часто передається в нас через *ѣ*, див. далі § 2 п. 5» [6, с.238]. Відповідний параграф містить приклади: «мѣч 33.652 – мечем 599.611, пѣч 34 – в печѣ 595, святокрадѣжє 243, ячмѣнь 611 – ячменю 611, ремѣи 70, ступѣнь 509, камѣне 182.658, камѣньем 659 і др.» [6, с.258]. Здається, ніяких заперечень подані іменники не викликають.

До цього списку Івана Огієнка (після опрацювання «Словника української літературної мови XVI-го віку з Крехівського Апостола» [КА]), можемо додати ще форму *камѣ(н)я* 647 [КА, с.51] та іменники *зѣльє* 286 [КА, с.61], *розу-мѣ(н)є* 112 [КА, с.44], *згорѣнья* 72, 380 [КА, с.45, 96]. Отже, всього у розгляданому тексті віднаходимо 15 фіксацій словоформ, що можуть ілюструвати фонетичну зміну «новий ять». Для характеристики отриманого кількісного показника, спробуємо зіставити статистичні показники з найближчим у часі та жанрі текстом. Зрозуміла річ, це може бути Четья 1489 року. Оскільки в доповненому нами списку слів І. Огієнка представлені лише іменники, то відповідно беремо до уваги тільки іменникові форми. Карпинський М. ілюструє явище «нового ятя» в тексті Четьї 1489 р., подаючи 51 іменник [4, с.65-66] (очевидно, що враховувати скорочення при окремих прикладах на зразок «и др.[угие]», «и мн.[огие] др.[угие]» ми об'єктивно не можемо, не маючи доступу до повного тексту пам'ятки) [4, с.65-66]. Пізніше Дмитро Гринчишин ствердив, що «дане явище засвідчене дуже великою кількістю прикладів» [1, с.267]. Так само говорить і В. Німчук: «“Новий” *ѣ* на місці етимологічного е – унікальна риса української мови – у Четьї 1489 р. засвідчений **безліччю випадків**» [5, с.4] (усі розкриття скорочень та підкреслення в цитатах наші. – М. В.). Статистичні показники двох текстів підводять нас до питання, чому яскрава фонетична риса української мови представлена в тексті КА відносно малою кількістю прикладів (лише 15 фіксацій)? Слід думати, що може бути кілька різних причин, тому спробуємо ретельніше проаналізувати фактичний матеріал, вилучений із тексту КА.

Найперше виокремимо іменники, що в староукраїнській мові закінчувалися на -ь. До цієї групи, крім шістьох слів із ятем *мѣ(ч)*, *пѣ(ч)*, *ремѣ(н)*, *ступѣнь*, *ячмѣнь* та *святокрадѣ(ж)*, віднесемо також іменники *каме(н)*, *корень*, *болесть*, що в тексті КА зафіксовані лише з голосним е, напр.: *каме(н)* (*katieň*) *ображення и каме(н)* (*skale*) *згоршення* 272 [КА, с.51], *каме(н)* *млиновий* 649 [КА, с.61] (три приклади); *Є(с)ли корень свят, то и вѣтви* 278 [КА, с.18] та *болесть* 657 [КА, с.11], пор. *болѣ(ст)* (1596 р.), *болѣсть* (1627 р.) [СУМ XVI – п. п. XVII, 3, с.26] та діалектну форму *болість* ‘хвороба’ [ЕСУМ, 1, с.199].

Іменники з суфіксом -ен у КА також не виказують сподіваної фонетичної зміни: *беремень* ‘груз, ноша, цягар’ [ГСБМ, 1, с.280], *персте(н)*, *поломе(н)*, напр.: *Не кляли беремень* 83 [КА, с.9], *Золотий персте(н)* (*перстень*) *носечи* 163 [КА, с.87], *Очи як поломен озневий* 599 [КА, с.77]. Якщо взяти до уваги, що форма *беремень*, найвірогідніше, – білорусизм [пор. СУМ XVI – п. п. XVII, 2, с.76 та ГСБМ, 1, с.280], тобто власне українського іменника *береминь ‘тягар’ не було, то два останні слова в українській мові мають закономірні форми *пёрстінь* ‘обручка, каблучка ...’ [ЕСУМ, 4, с.354] та застаріле *пóломінь* [ЕСУМ, 4, с.504]. Значить, ці два слова (вже?!/ще?) не фіксують фонетичної зміни, пор. білоруські форми *перстень*, *пёрстень* ‘персцень’ [ГСБМ, 24, с.254], *поломень*, *поламень* [ГСБМ, 26, с.190].

Назву *погибе(л)* 459 [КА, с.91] умовно до розгляду не беремо, адже в середньоукраїнській мові побутувала книжна форма без «нового ятя», пор. Пáгуба: *погибѣль*, *вредь* [ЛБ, с.80], *exitium*, *пагуба*, *смє(р)ть*, *погибѣ(л)* [Слав., с.188, 242, 307], *гибель* [СУМ XVI – п. п. XVII, 6, с.209], спільна з тогочасною білоруською *гибель* [ГСБМ, 6, с.278], *погибель* [ГСБМ, 25, с.113].

Відносно мала кількість фіксацій розгляданих форм у тексті КА, зрозуміло, не дозволяє робити переконливих висновків, через те що в цих словах написання *е* в закритому складі може виявляти вплив церковнослов'янської та/або польської мов. Сказане справедливе й щодо числівника *шесть*, засвідченого один раз: *Полтора году; друга рука виправила це на: «рокъ и шесть мѣсяцей»* 98 [6, с.95]. Зате числівник *сім* представлений у формі *се(м)* тринадцять разів (69, 103, 276, 580, 595, 596, 596, 606, 630, 637, 637, 643, 657), а в формі *семь* – два рази (28, 644), всього маємо 15 форм без «нового ятя». Якщо долучимо сюди ще й числівник *семдесят* (129, 151, 624), то матимемо справу з 18-ма формами, за твердженням І. Огієнка, середньоукраїнської мови, що не відображають яскраву фонетичну зміну, постала ще в староукраїнський період і збережена нині. Вплив церковнослов'янської мови мали б показувати форми *седмь*, напр.: *herта, седмь* [Слав., с.216, 369], *septemdecim, седмьнадеся(т)* [Слав., с.369], *septuaginta, седмьдеса(т)* [Слав., с.369], або *сѣдмь* [8, с.393]: *седмь* 43 [Kat. 1585, s.153] ~ *Сѣдмь* 42а [Kat. 1585, s.153], в *сѣдми* 42а [Kat. 1585, s.153]. Власне, як і *е* у білоруських текстах *семь I, семь* [ГСБМ, 31, с.206], *семдесять, семдсыягь, семдесять* [ГСБМ, 31, с.201-202] та *седмь, седмь* [ГСБМ, 31, с.181]. Отже, постає питання, чи текст КА відображає «новий ять» як фонетичну зміну? Інакшими словами, чи справді розглядааний текст має українську мовну основу?

Доступні для аналізу іменники з суфіксом *-тель*, вилучені з тексту КА, зберігають голосний *е* без змін, наприклад: *Прийде(т) от Сиона збавите(л)* 279 [КА, с.42], *Кусил искусство(л)* 488 [КА, с.55], *Прияте(л) б(о)жий* 166 [КА, с.106], *Где ж мудрый, гдѣ навчите(л), где бадач (badacz)* 301 [КА, с.8], *Педагог з влоского выкладається учите(л)* 311 (гласа другої руки) [КА, с.85]. Відзначимо, що в тексті Четві 1489 р. іменник з цим суфіксом написаний або через *е*, або через *ѣ*, пор. *вѣроуетел(ь)* (103) та *создатѣль* (156 об.) [4, с.65]. Навіть якщо взяти до уваги, що «відновлення форм *-тель* має бути наслідком спільного впливу церковнослов'янської та польської мов (*nauczyciel* 'учитель'), а також північноукраїнських говірок, де *е* поновлено на місці "нового ятя" в усіх ненаголошених складах» [8, с.395], то, відповідно, в КА брак хитань у написанні суфікса *-тель* ~ *-тъль* найвірогідніше, слід розуміти або як швидке відновлення й панування форм суфікса з голосним *е* (теоретично рідчужлива, хоча й малоймовірна), або як просто збереження старої форми суфікса, тому що фонетичного явища «нового ятя» у розгляданому тексті, ймовірно, не було.

Якщо наша думка правильна, то стає зрозумілим, чому список слів-ілюстрацій, поданий І. Огієнком, складає лише обмежене число іменників без решти сподіваних форм: тут, найвірогідніше, маємо справу не з власне фонетичним, а з якимсь іншим явищем.

Таким чином, серед розглянутих іменників з тексту КА, що закінчувалися на *-ь*, знаходимо шість слів, написання яких за формою збігається з «новим ятем», та ще 13 назв без правописної інновації: логічно думати, що має бути причина непослідовного відображення фонетичної зміни на письмі.

Графічне оформлення чужомовних слів у КА теж не фіксує «нового ятя», наприклад, правопис іменника *ремесникъ*, що має «складений суфікс» *-еснь-* (< *-есльн-*) [8, с.399], засвідчує лише явище спрощення [8, с.372]. Напр.: *Ремесникъ (rzemieśnik) Анькила* 100 [КА, с.110], *Каменю, хороше вырытому от ремесника* 95 [КА, с.110], пор.: *ремесники* 90 [3, с.206], Хдѣдѣжнѣкъ: *Ремеснѣкъ* [ЛБ, с.145] та *ремесленѣкъ, ремесленнѣкъ* [ГСБМ, 30, с.68-69].

Позичений з польської мови іменник *папезж* [8, с.395, 544] так само зберігає голосний *е* в закритому складі, напр.: *Антихрест, то е(ст) папезж* 498.

Папеза рымского 610, 631 [КА, с.85]. Пор. ще *Коли папезство устанеть* 644 [КА, с.137], *папезъ* [ГСБМ, 23, с.445-446], *папезский, папезкий, папезский, папеский* [ГСБМ, 23, с.444-445] та середньоукраїнське *abbreviatura, сокращеніе, в(ст) ещє са(н) у папѣстовѣ сщє зове(м)* [Слав., с.61].

Написання номена **кацир** (касєгз): *Быль ведень до суду яко кацир и еретик* 94 [КА, с.51], очевидно, ніяк не пов'язане з «номина ятем», пор. *кацєрь, кацѣрь* 'еретик' [СУМ XVI – п. п. XVII, 14, с.66]. Так само й у назві *Не купує(т) колѣбок* (kolebek) 648 [КА, с.53], *колебка, калєбка, коленка* [ГСБМ, 15, с.190], *колѣбка, колѣбѣка, колебка, колибка* 'критий кінний повіз на ресорах' [СУМ XVI – п. п. XVII, 14, с.202]. Ще пор.: іменник **крєс** (kres), напр.: *Вже прииош до кресу* 457. *Сщє далєй от кресу отблудилися* 307. *К своєму крѣсови приде(т)* 632 [КА, с.54] та **крєсь, крєсь** [ГСБМ, 16, с.124-126]. Тут, здається, слід говорити про відтворення польського звука *é* [8, с.544-545, 400], а не про позначення звука *i* буквою **ѣ** [6, с.237] або вплив орфографічної традиції [6, с.247].

Серед збірних та віддіслівних іменників середнього роду на **-єньє**, вписаних нами із тексту КА (300 форм), розглядає в цій статті явище, можливо, відображають лише вісім, ось усі приклади: *камѣ(н)є* 182, 658, *камѣ(н)я* дорогого 647, *камѣньєм* 659 [КА, с.51], *згордѣнья* 72, 380 [КА, с.96], *зѣльє* 286 [КА, с.61], *розумѣ(н)є* 112 [КА, с.44].

Приклади іменників без змін подаємо у зіставленні з відповідними прикладами з Четьї 1489 р. у дужках, напр.: (*видѣньє* (327 зв.) [1, с.267]) *видєньє* 374, 585, *видє(н)є* 593 [КА, с.15]; (*моучѣньє* 29 [4, с.65]) *мучє(н)є* 619, 646 [КА, с.100]; (*рождѣньи* 112 [4, с.65], *нарожѣньє(м)* (17 зв.) [1, с.267]) *нарожєнья* 12 [КА, с.67], *прирожєнья* 161 [КА, с.92]; (*прихожѣньє* (311) [1, с.267]) *прихожєнє* 162 [КА, с.74]; (*творѣньє* 206 об. [4, с.65]) *творє(н)є* 424 [КА, с.128]; (*оутвѣржѣньє* (309) [1, с.267]) *утвєржєньє* 510, *утвєржє(н)є* 591 [КА, с.137]; (*оутешѣньє* 21 [4, с.65; 1, с.267]) *потєшє(н)є* 451, 468, 499, 559 [КА, с.100].

Якщо умовно порівню розподілити іменники на українськи, полонізьки та церковнослов'янськи, то однак восьми прикладів «нового ятя» на 100 українських іменників XVI ст. буде, думаємо, таки мало. З тексту Четьї 1489 р. Карпинський М. подає 24 словоформи з таким суфіксом та вказує, що ще є «и мн.[огие] др.[угие]» [4, с.65], Гринчишин Д. ствердив, що «ѣ на місці є найчастіше трапляється у суфіксі **-ѣньє (-ѣньє)**» [1, с.267].

Сказане змушує до прискіпливого аналізу номєнів із суфіком **-єньє**, зафіксованих у КА. Для іменника *каменьє* (чотири фіксації) маємо таке співвідношення форм, три записані через **ѣ**, одна – з голосним *e*, напр.: *камѣ(н)я* дорогого 647, *Розмаитєе камѣ(н)є* 658 [КА, с.51], *камѣньєм* дорогим 659 [КА, с.78] та *камє(н)є* дорогоє 307 [КА, с.51]. Назва *згордѣнья* (дві фіксації) не знає форм з іншим написанням, пор.: *Помсту для згордѣнья слова божого* 72, 380 [КА, с.96]. Номен *зѣльє* представлений у розгляданому тексті ще й формою *зе(л)є*, пор.: *Мльий зѣльє в(ст)* 286 [КА, с.61] та *Земля зродила зе(л)є* *пожиточное тьи, котори єю справую(т)* 557 [КА, с.122]. Іменник *розумѣ(н)є* так само записаний у КА з хитанням **ѣ** ~ *e* у суфіксі, пор.: *Злєца маючи о собѣ гордоє розумѣ(н)є* 112 [КА, с.44] та *Гордоє розумє(н)є в(ст) маткою всего отщєпє(н)твє (odsczєpiєnistwa)* 112 [КА, с.83], *Скромное о собѣ розумєньє* 281 [КА, с.112]. Ще маємо три префіксовані форми у традиційному написанні: *Вырозумєньє* 7 [КА, с.17], *Зрозумє(н)є* одно 452 [КА, с.49], *Таємное порозумє(н)є* 265 [КА, с.98]. Назва *ремѣ(н)* у межах тієї самої сторінки зафіксована і без зміни: *Ото иде(т) за мною, которого не естєсмє годєн, абых розвєзал ремѣн* з *ботов єго* 70 [КА, с.110] та *Розвєзал ремє(н) ботов* 70 [КА, с.11].

Поданий матеріал, здається, підштовхує до думки, що тут про фонетичне явище мови бути не може, оскільки, швидше за все, маємо справу просто з позначенням на письмі голосного *е* буквами або **ѣ**, або *е*, пор.: *камѣ(н)е дорогоє* 658 [КА, с.111] та *каме(н)е дорогоє* 307 [КА, с.51]; *о собѣ гордоє розумѣ(н)е* 112 [КА, с.44] та *скромноє о собѣ розуменьє* 281 [КА, с.112]; *розвезал ремѣн з ботов его* 70 [КА, с.110] та *Розвезал реме(н) ботов* 70 [КА, с.112].

Більше прикладів написаних одних і тих же іменників з *ѣ* та **ѣ** у тексті КА подає Іван Огієнко, «напр.: з вѣрою 57.117.160.505 і з верою 446, вѣчному і вечному 505, в вѣчном 660 і в вечном 254, гнѣв 237.241 і гнев 172.237.271, грѣх 213.221.260 і грех 213.214.221.260, двѣ 135.158.417.559 і две 3, дѣти і дети 548, добродѣйство 254 і добродейство 535, затвердѣлый 61 і затвердило(ст) 437.241, згордѣл 565 і згордели 416, змертвѣлоє 251 і змертвелых 250, мѣй 59.512.536.289 і мей 53, мѣль 366 і мель 364, мѣлю 103.114.209.495.649 і мели 2.24.81.156, нѣкоторые 32.157.286 і некоторые 286, рѣч і реч, рѣчью і речью, рѣчи і речи, рѣчей і речей, рѣ(ч)ми і ре(ч)ми, о рѣчех і речех, в рѣчех і речах (див. Словник), освѣти(т) і свѣтачого 198, свѣтлости 161 і свѣлости 440, свѣтло(ст) 142.440, собѣ 440 і собе 7, хотѣл 139 і хотел 224, цѣсару 62 і цесаромъ 149, чоловѣка 265 і человека 633 і сила т. п.» [6, с.239-240]. Твердження автора монографії, «що й *е*, якого часом живає наш перекладач, вимовляв він як *ѣ* (цебго *і*)» [6, с.239], на наш погляд, подані слова не ілюструють. Навпаки, приклади двох написань тих самих іменників у межах одних сторінок збігаються з нашим матеріалом – *розумѣ(н)е* ~ *розуме(н)е* (112) – і можуть, як думаємо, підкрюплювати думку про графічний, а не фонетичний характер у тексті КА нібито «нового ятя». Пор.: *вѣчному* ~ *вечному* (505), *гнѣвѣ* (237) ~ *гнев* (237), *грѣх* (213, 221) ~ *грех* (213, 221), *дѣти* ~ *дети* (548), *нѣкоторые* (286) ~ *некоторые* (286), *освѣти(т)* ~ *свѣтачого* (198), *свѣтлости* (440) ~ *свѣтло(ст)* (440) [6, с.239-240].

Буквально такі самі варіанти написань можемо вказати і в тексті Катехизису, надрукованого 1585 року «оувільни», напр.: *вѣчьногод* ~ *вечной* 42 [Kat. 1585, s.152], *Гнѣвъ* 42а [Kat 1585, s.153] ~ *Гневъ* 45а [Kat 1585, s.156], *грѣха* 40 [Kat. 1585, s.150] ~ *за грехъ* 46 [Kat. 1585, s.156], *за дѣдичи* 33 [Kat. 1585, s.143] ~ *за ... дедичи* 14а [Kat. 1585, s.125], *терпѣніє* 20а [Kat. 1585, s.131] ~ *Терпѣніє* 50а [Kat. 1585, s.161], *потѣшишь* 49 [Kat. 1585, s.159] ~ *пѣтешити* 48а [Kat. 1585, s.159] (тут і далі подаємо переважно форми, не відзначені упорядником видання, інші приклади див. у [9, s.33]).

Хитання в правописі іменників *По брѣжєнію* 20 [Kat. 1585, s.130] ~ *небрѣжєнію* 42а [Kat. 1585, s.153] могли постати ще перед 1585 роком (пор. дієслово *брѣжєтьсѧ* 45а-46 [Kat. 1585, s.156]). Цікаво, що старослов'янський іменник *небрѣжєніє* [СтСл., с.359] Памво Беринда подає з голосним *е*: *Небрѣжєніє*: Недбáлостъ [ЛБ, с.72], *Небрѣжєнїкъ* [ЛБ, с.72], *Брѣжєніє*: Стережєньє, дбáлост(ь) [ЛБ, с.12] (ще див. [СУМ XVI – п. п. XVII, 3, с.69]), як і в тогочасній літературній білоруській мові, напр.: *небреженъє*, *небрежение* ‘заядбанне’ [ГСБМ, 19, с.394] (перший приклад із Четьї 1489 р.).

У тексті Катехизису спостерігаємо, здається, без графічних варіантів форми *свѣтлостъ* 2а [Kat. 1585, s.113], *свѣтло* 43а [Kat. 1585, s.154], *дєвіцы*, *дєвіцы* 18а [Kat. 1585, s.129], *ѡ(т)мєнєніємъ* 33 [Kat. 1585, s.143], *хотєніє* 14а [Kat 1585, s.125].

Букву **ѣ** на місці старого голосного *е* можемо вказати у коренях номенів *стѣпені* 41 [Kat 1585, s.151], *в нѣбо* 43а [Kat. 1585, s.154] та у флексії місцевого відмінка однини *въ д нѣ* 47а [Kat. 1585, s.158], *на нб(с)ѣ* 14 [Kat. 1585, s.124], пор. [3, с.199];

- в іменниковому суфіксі *-єніє*, напр.: *сѣдинєніє* 46а [Kat. 1585, s.157] ~ *сѡєдинѣніємъ* 46а [Kat. 1585, s.157] (пор. *єдинєніє* [СДРЯ, III, с.184-185]);

*ω(m)*далєніє 17а [Kat. 1585, s.128] ~ *ω(m)*далѣніє 48 [Kat. 1585, s.158], *ω(m)*далѣнію 48а [Kat. 1585, s.159]; *под'несѣніє* 48 [Kat. 1585, s.158];

- у суфіксі **-тель**: *добродѣтѣі* 42а [Kat. 1585, s.153],
- у прикметникових формах, напр.: *христіанського* 2 [Kat. 1585, s.112] ~ *христіанськеи* 38а [Kat. 1585, s.149] ~ *хрѣстѣли(н)стѣи* 43а [Kat. 1585, s.154]; *свѣтаго* 7 [Kat. 1585, s.117] ~ *свѣтаго* 2 [Kat. 1585, s.112] ~ *свѣтѣомѣ* 43а [Kat. 1585, s.154], пор. [3, с.191] та **христіанський** [ГСБМ, 36, с.163], **хрестіянський**, **хрестіанський** ... [ГСБМ, 36, с.160].

Варіювання двох букв на позначення одного голосного знаходимо й у флексії прикметників, напр.: *хр(с)тѣл(н)стѣм* ' 30а [Kat. 1585, s.141], *хр(с)тѣлнстѣи* 40 [Kat. 1585, s.150] ~ *хрѣстѣли(н)стѣи* 43а [Kat. 1585, s.154], пор. [3, с.193]. Збереження сполуки приголосних **-ст-** у основах прикметників на зразок *хр(с)тѣлнстѣи* 40 [Kat. 1585, s.150] ~ *хрестіанськеи* 39 [Kat. 1585, s.149], *мірѣсти* 25 [Kat. 1585, s.135], *мірѣстїи* 32а [Kat. 1585, s.143] ~ *мірѣски* 31 [Kat. 1585, s.141], *пѣнѣтѣстѣм* 3а [Kat. 1585, s.114], *пѣнѣтѣстѣ(м)* 5а [Kat. 1585, s.116], найвірогідніше, вказує на український текст, використаний укладачем Катехизису.

Написання прикметника *тѣлес'ное* 47а [Kat. 1585, s.158] можна пояснити або впливом іменника *тѣло* (наприклад, 6 s.116; 32 s.142; 36а s.147; 37а s.148; 40а s.151; 47а s.158), або збереженням традиційного графічного оформлення **тѣлеснь** [СтеСл., с.715], проте написання цього прикметника з ятем у другому складі – принаймні для української мови – історично невиправдане [8, с.150-151; 5, с.247]: *дѣинкі тѣлесны* 45 [Kat. 1585, s.155] та *оучиньки тѣлѣсныи* 45 [Kat. 1585, s.155], *ω(m) тѣлѣсных* 50а [Kat. 1585, s.161]. Ще пор.: *в нѣбо* 43а [Kat. 1585, s.154] ~ *нѣбес'ное* 52 [Kat. 1585, s.162], *до небѣси* 44 [Kat. 1585, s.154]; ще пор. у особовому закінченні дієслова у формі третьої особи однини теперішнього часу *не достигнѣтъ* 42 [Kat. 1585, s.152] та *зостанѣтъ* 12 [Kat. 1585 s.122].

На місці секундарного голосного **e** теж може виступати **ѣ**, напр.: *совершєніємъ* ~ *соврѣшенєными* 49а [Kat. 1585, s.160], пор.: *знакъ зєврх'нїи* 31а [Kat. 1585, s.142], *вѣрхъ имѣють* 41а [Kat. 1585, s.152]. Форма *звѣржно(ст)* 601 [KA, с.43; 5, с.247] у КА має, напевно, іншу причину постановки [8, с.544; СУМ XVI – п. п. XVII, 11, с.102-103].

Написання іменника *обѣщєницѣ* 47 [Kat. 1585, s.157] у тексті Катехизису можна, ймовірно, витлумачити по-різному, пор.: **обѣщєница** «жен. к **обѣщєникъ** в 1 знач.» [СДРЯ, V, с.571], **обѣщєникъ** [СДРЯ, V, с.582] та *обѣдник(ъ)*, *дѣстни(к)*: *сполѣчни(к)* [ЛБ, с.150].

Слов'янізована форма *Стрѣжєчислѣ* 41а [Kat. 1585, s.152] (*стерєжєть* 45а-46 [Kat. 1585, s.156]), здається, не продовжує інфінітив **стерєчи(сѣ)** [СДРЯ, XI, с.536-537] / **стрєчислѣ** [СДРЯ, XI, с.625], **стрѣчи** [СтеСл., с.631], а є новішим утворенням од іменника *custoditi[o]*, *стрєженїє* [Слав, с.150], Брєжєніє: *Стєрєжєньє*, *дбѣлост(ь)* [ЛБ, с.12], **стрєженє** *наз. Дзєяннє на дзєясл. стрєчи* [ГСБМ, 32, с.468], тобто псевдослов'янізмом, контекст, слід думати, підтверджує штучний характер дієслова: *Чємдѣлѣ грѣхоу имамы Стрѣжєчислѣ* 41а [Kat. 1585, s.152]. Мабуть, подібним псевдослов'янізмом є також номен *срамєж'ливости* 26а [Kat. 1585, s.137], пор.: *Срамѣ: сѣромѣ, вєгдѣлїво(ст)*, *вєгдѣлѣ, сѣромѣжливѣсть* [ЛБ, с.120] та **сѣромѣжливѣсть**, **сѣромѣжливѣсть** [ГСБМ, 32, с.99].

Таким чином, можемо говорити про певний рівень слов'янізації укладачем тексту Катехизису. Цікаво, що, за словами І. Огієнка, текст КА написаний перекладчиком «своєю рідною живою мовою» [6, с.212]. Якщо це справді так, то збіги написань іменників з **e** або **ѣ** в обох текстах виявляються, на наш погляд, надзвичайно промовистими.

Підсумовуючи, ствердимо, що в тексті КА зафіксована не живомовна, на наш погляд, фонетична зміна «новий ять», а, скоріше за все, представлені лише графічні варіанти позначень голосного *e* на письмі буквами **е** та **ѣ**. Зауважимо, що питання, чи список іменників з «новим ятем» І. Огієнка включає окремі генетичні українізми зі справжнім фонетичним явищем, перейняті з української мови писарем тексту, чи подає власне білоруські форми з «графічним “новим ятем”», не має вирішального значення, тому що посутньо в мові КА «графічний “новий ять”» виказує не внутрішній розвиток мовної системи, а є тільки формальним явищем, що, як думаємо, спорадично і позасистемно представлено в нечисленній групі іменників.

Зі сказаного цілком закономірно випливає, що розглядааний текст КА має таки не українську, а білоруську мовну основу. Очевидна річ, що мусимо перевірити отримані результати, залучивши до розгляду ще й інші фонетичні, морфологічні та лексичні явища з мови пам'ятки.

Список використаних джерел і літератури

1. Гринчишин Д. Четья 1489 року – видатна конфесійна пам'ятка української мови. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1995. Т. ССХХІХ: Праці філологічної секції. С.251-276.
2. Гринчишин Д. Г. Крехівський Апостол. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С.281.
3. Карский Е. Ф. Два памятника старого западнорусского наречия: лютеранский Катехизис 1562 г. и католический Катехизис 1585 г. *Труды по белорусскому и другим славянским языкам*. М., 1962. С.188-207.
4. Карпинский М. Западно-русская Четья 1489 года. *Русский филологический вестник*. 1889. Т. XXI. С.59-106.
5. Німчук В. Четья 1489 року в контексті сучасної україністики. *Українська мова*. 2015. № 1. С. 3-35.
6. Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол. Варшава, 1930. Т. 1. 520 с.
7. Осінчук Ю. Північноукраїнські діалектні риси у Крехівському Апостолі. *Волинь-Житомирщина*. 2010. № 22 (1). С.126-132. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Крехівський_Апостол (дата звернення 28.08.2020 р.).
8. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків: Акта, 2002. 1054 с.
9. Fałowski A. *Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku*. Kraków, 2003. S.10-108.
10. ГСБМ – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1982-2017. Вып. 1-37.
11. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. Київ, 1982-2012. Т. 1-6.
12. КА – Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол. Варшава, 1930. Т. 2. 192 с.
13. ЛБ – Лексикон словенороский Памви Беринди / Надрук. з вид. 1627 р. фото-механічним способом. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1961. 272 с.
14. СДРЯ – Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.). М., 1989-2019. Т. I-XII.
15. Слав. – Славинецький Є. Лексіконь латинский. «Лексикон латинський» Є. Славинецького. «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корещького-Сатановського. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука. Київ: Наукова думка, 1973. 542 с.
16. СтсСл. – Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков) / под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. М.: Русский язык, 1994. 842 с.
17. СУМ XVI – п. п. XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994-2008. Вип. 1-14.

18. Kat. 1585 – Fałowski A. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. Kraków, 2003. S.111-163.

References:

1. Gry`nchy`shy`n D. Chet`ya 1489 roku – vy`datna konfesijna pam`yatka ukrayins`koyi movy`. *Zapy`sky` Naukovogo tovary`stva im. Shevchenka*. L`viv, 1995. T. CCXXIX: Praci filologichnoyi sekciji. S.251-276.
2. Gry`nchy`shy`n D. G. Krexivs`ky`j Apostol. *Ukrayins`ka mova. Ency`klopediya*. Ky`yiv, 2004. S.281.
3. Karskij E. F. Dva pamjatnika starogo zapadnorusskogo narechija: ljuteranskij Katehizis 1562 g. i katolicheskij Katehizis 1585 g. *Trudy po belorusskomu i drugim slavjanskim jazykam*. M., 1962. S.188-207.
4. Karpinskij M. Zapadno-russkaja Chet`ja 1489 goda. *Russkij filologicheskij vestnik*. 1889. T. XXI. S.59-106.
5. Nimchuk V. Chet`ya 1489 roku v konteksti suchasnoyi ukrayinisty`ky`. *Ukrayins`ka mova*. 2015. № 1. S.3-35.
6. Ogiyenko I. Ukrayins`ka literaturna mova XVI st. i ukrayins`ky`j Krexivs`ky`j Apostol. Varshava, 1930. T. 1. 520 s.
7. Osinchuk Yu. Pivnichnoukrayins`ki dialektni ry`sy` u Krexivs`komu Apostoli. *Voly`n`-Zhy`tomy`rshhy`na*. 2010. № 22 (1). S.126-132. URL: [https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Krexivs`ky`j\\_Apostol](https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Krexivs`ky`j_Apostol) (data zvernennya 28.08.2020 r.).
8. Shevel`ov Yu. Istory`chna fonologiya ukrayins`koyi movy`. Xarkiv: Akta, 2002. 1054 s.
9. Fałowski A. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. Kraków, 2003. S.10-108.
10. GSBM – Gistarychny slovník belaruskaj movy. Minsk, 1982-2017. Vyp. 1-37.
11. ESUM – Ety`mologichny`j slovník ukrayins`koyi movy`. Ky`yiv, 1982-2012. T. 1-6.
12. KA – Ogiyenko I. Ukrayins`ka literaturna mova XVI st. i ukrayins`ky`j Krexivs`ky`j Apostol. Varshava, 1930. T. 2. 192 s.
13. LB – Leksy`kon slovenoros`ky`j Pamvy` Bery`ndy`. Nadruk. z vy`d. 1627 r. fotomexanichny`m sposobom. Pidgotovka tekstu i vstupna stat`tya V. V. Nimchuka. Ky`yiv: Naukova dumka, 1961. 272 s.
14. SDRJa – Slovar` drevnerusskogo jazyka (XI-XIV vv.). M., 1989-2019. T. I-XII.
15. Slav. – Slavy`necz`ky`j Ye. Leksikon` laty`nsky`j. «Leksy`kon laty`ns`ky`j» Ye. Slavy`necz`kogo ta A. Korecz`kogo-Satanovs`kogo. Pidgotovka tekstu i vstupna stat`tya V. V. Nimchuka. Ky`yiv: Naukova dumka, 1973. 542 s.
16. Sts`Sl. – Staroslavjanskij slovar` (po rukopisjam X-XI vekov) / pod red. R. M. Cejtlin, R. Večerki i Je. Blagovoj. Moskva: Russkij jazyk, 1994. 842 s.
17. SUM XVI – p. p. XVII – Slovník ukrayins`koyi movy` XVI – pershoyi polovy`ny` XVII st. L`viv, 1994-2008. Vy`p. 1-14.
18. Kat. 1585 – Fałowski A. Język ruskiego przekładu katechizmu jezuickiego z 1585 roku. Kraków, 2003. S.111-163.

Based on the analysis of the linguistic features of the text of the Krekhiv Apostle, Ivan Ohienko concludes that the language of the monument is “North-Ukrainian or Polissya” with some features of south-western dialects. Later, two researchers repeated and supported I. Ohienko’s opinion about the Ukrainian language of the Krekhiv Apostle’s text, although before that scientist described the language of the monument as Belarusian in its basis, which contains only some Ukrainian features.

It is clear that the question of the Ukrainian or Belarusian the monument text language basis can be considered resolved only after a careful analysis and verification of the linguistic features of the Krekhiv Apostle submitted by I. Ohienko. The author of the article drew attention to the “new yat”, as phonetic change, is a bright feature

of the Ukrainian language. The purpose of the article is to check whether the examples given in I. Ohienko's monograph really reflect the phonetic phenomenon of the "new yat", and already on the basis of this analysis indirectly confirm or correct the idea of the Ukrainian basis of the Krekhiv Apostle's language.

Careful consideration of the features of nouns-illustrations to the phonetic phenomenon «new yat», comparison of these nouns with names that have the same form, but recorded in the text of the Krekhiv Apostle with the preservation of the old vowel, the involvement of statistical indicators – all this gives the author that, most likely, the text of the Krekhiv Apostle does not fix the real "new yat". Accordingly, the nouns given by I. Ohienko convey only a graphic phenomenon. To verify the result, the author of the article involved another, printed text, which also reflects the graphical variations between the letters *e* and the notation *ѣ* of a different origin.

The author made the conclusion that forces to correct I. Ohienko's opinion on the Ukrainian basis of the Krekhiv Apostle's language.

Key words: the Krekhiv Apostole, the «new yat», a phonetic change, a graphic phenomenon, spelling, the Ukrainian language, the Belarusian language.

Отримано 18.11.2020 р.

УДК 81'373.611

DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.27-42

Наталія Дворницька

ORCID 0000-0002-4825-4574

кандидат філологічних наук, доцент

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ САКРАЛЬНОЇ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ В СВІТЛІ МОВНО-ІСТОРИЧНИХ ІДЕЙ І. ОГІЄНКА

У статті зроблено спробу провести етимолого-дериваційний аналіз деяких власних назв сакральної лексики праслов'янського походження. Дослідження ведеться у світлі мовно-історичних ідей І. Огієнка про самотність слов'янських і, зокрема, української мови. Увага акцентується на семантичному аспекті і проблемі продуктивності твірних основ.

Ключові слова: праслов'янська мова, сакральна лексика, дериваційні процеси, етимологічний аналіз, самотність української мови.

Державний і церковний діяч, учений Іван Іванович Огієнко (митрополит Іларіон) (1882-1972) залишив багату творчу спадщину, що налічує близько двох тисяч праць. Вагомим внеском у наукову скарбницю стали такі дослідження, як «Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу» (К., 1918), «Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV-XVIII ст.» (Львів, 1925), «Українська церк-ва» (Прага, 1942, у 2-х т.) та інші. Особливої уваги істориків мови заслуговує робота «Дохристиянські вірування українського народу» (Вінніпег, 1961), де автор доводить самотність української мови та культури, наголошуючи на необхідності подальших лінгвістичних та історичних розвідок.

Спадщина Огієнка знаходить своїх дослідників у рідній Україні. Зокрема, ідеї просвітництва, на яких зосереджував свою увагу науковець, досліджують